

BAXSHILAR OVOZINI SOZLASH USULI**Nurmuxamedov Beknazar Bahodir o'g'li**

Yunus Rajabiy nomidagi o'zbek milliy musiqa san'ati instituti "Maqom xonandaligi" kafedrası
o'qituvchisi.

E-mail: nurmukhamedovbeknazar787@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14571120>

Annotatsiya. Mazkur maqola baxshilik san'ati uchun ovoz sozlash usullari va ularning ahamiyatini yoritishga bag'ishlangan. Baxshilarning ovoz imkoniyatlarini kengaytirish va uni sog'lom saqlash uchun mashqlar, texnikalar hamda parhezga e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, an'anaviy uslublar bilan zamonaviy ovoz texnikalari uyg'unligining foydasi tahlil qilinadi. Baxshilar ovozini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqilib, milliy qadriyatlar bilan bog'liq jihatlari alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Baxshilik san'ati, ovoz sozlash texnikasi, nafas mashqlari, ovozni saqlash, milliy qadriyatlar, an'anaviy va zamonaviy usullar, baxshilar ovozi.

METHOD OF ADJUSTING THE BAKHSHI'S VOICE

Abstract. This article is devoted to highlighting the methods of adjusting the voice for the art of Bakhshi and their importance. The focus is on exercises, techniques and diet to expand the voice capabilities of Bakhshis and keep it healthy. At the same time, the benefits of combining traditional methods with modern voice techniques are analyzed. Theoretical and practical aspects of developing the voice of Bakhshis are considered, and aspects related to national values are emphasized.

Keywords: Bakhshi art, voice adjustment technique, breathing exercises, voice preservation, national values, traditional and modern methods, Bakhshi voice.

ГОЛОСОВОЙ МЕТОД НАСТРОЙКИ

Аннотация. Данная статья посвящена освещению способов настройки звука и их значения для искусства бахши. Особое внимание уделяется упражнениям, техникам и диете, чтобы расширить вокальные возможности Бахши и сохранить их здоровье. При этом анализируются преимущества сочетания традиционных стилей с современными звуковыми техниками. Рассмотрены теоретические и практические аспекты развития голоса бахши, подчеркнуты аспекты, связанные с национальными ценностями.

Ключевые слова: искусство бахши, техника настройки голоса, дыхательная гимнастика, сохранение голоса, национальные ценности, традиционные и современные методы, голос бахши.

I. KIRISH

Baxshilik san'ati O'zbekiston xalqining boy ma'naviy va madaniy merosi bo'lib, asrlar davomida xalq og'zaki ijodi orqali shakllangan. Baxshilar nafaqat doston ijrochilari, balki xalqning tarixiy xotirasi va milliy ruhiyatini saqlovchi ma'naviy fidoyilardir. Baxshilik san'atida ovoz markaziy ahamiyat kasb etadi. Ovoz baxshining san'atkor sifatidagi o'ziga xosligini belgilab, uning ijro mahoratini keng qamrovda namoyish etishga imkon yaratadi.

Ovoz orqali baxshilar dostonlar qahramonlarining xarakterini, voqealarning hissiy va dramatik jihatlarini tinglovchiga ta'sirchan tarzda yetkazadilar. Ushbu san'at turi jonli ijro talablari bilan o'ziga xos bo'lib, baxshining ovoz diapazoni, tiniqligi va hissiy kuchi ijroning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shu sababli baxshilarning ovozini doimiy ravishda rivojlantirish, himoya qilish va texnik imkoniyatlarini kengaytirish o'ziga xos zaruratdir.

Baxshilarning ovozi san'atning markaziy vositasi sifatida faqat texnik mahoratni talab qilmaydi, balki unda hissiy ifoda, nafasni boshqarish mahorati va madaniy qadriyatlarning yuksak namunasi mujassamdir. Baxshining ijrosi orqali tinglovchilar nafaqat zavq olishadi, balki tarixiy va milliy voqeliklarni his qiladilar. Ushbu holat baxshilik san'atini boshqa san'at turlaridan ajratib turadi va uning qadriyatlarini saqlash va rivojlantirishning ahamiyatini yanada oshiradi.

Mazkur maqolada baxshilarning ovozini sozlash usullari, texnik imkoniyatlarni oshirish bo'yicha mashqlar, ovoz salomatligini ta'minlash choralarining amaliy va nazariy asoslari yoritiladi. Ushbu materiallar milliy san'atning kelajak avlodlarga uzviy yetkazilishi va baxshilik merosining saqlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

II. BAXSHILAR OVOZINI SOZLASH USULI

Baxshilar ovozini sozlash usuli. Baxshilar ovozini sozlash jarayoni baxshi san'atining markaziy elementidir. Baxshi ijrosida ovozning tiniqligi, diapazoni va barqarorligi tinglovchining qiziqishini uyg'otib, doston mazmunini to'laonli yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, baxshilar ovozini rivojlantirish va saqlashga qaratilgan maxsus usul va texnikalar muhim ahamiyatga ega.

Ovoz sozlash jarayoni bir necha bosqichni o'z ichiga oladi:

- ovoz texnikasini o'rganish;
- nafas mashqlarini bajarish;
- hissiy ifodaviylikni rivojlantirish;
- ovoz salomatligini ta'minlash.

Ushbu bosqichlar orqali baxshi o'zining ovoz imkoniyatlarini maksimal darajada kengaytirib, ijro san'atida muvaffaqiyatga erishadi.

Ovoz texnikasini o'rganish. Baxshilarning ovozini sozlash texnikasi ovoz diapazonini kengaytirish va tiniqligini ta'minlashga qaratilgan mashqlardan boshlanadi. Maxsus vokal

mashqlar, masalan, rezonansni oshiruvchi “*umm*” tovushlari yoki past va baland diapazonlardagi notalarni qayta-qayta takrorlash ovozni barqarorlashtiradi. Shu bilan birga, ovozning his-tuyg‘ularni ifoda etishdagi rolini mustahkamlash uchun hissiy mashqlar ham muhim ahamiyatga ega [1].

Nafasni boshqarish. Nafasni boshqarish baxshining ovoz sifatini saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Diafragma orqali chuqur nafas olish va uni nazorat qilish texnikasi uzoq davom etadigan ijrolarda ovozning barqarorligini ta’minlaydi. Masalan, “*spiral nafas*” texnikasi orqali baxshi ovoz chiqarish jarayonini bir me’yorda ushlab turishi mumkin. Bu texnika, ayniqsa, dostonning uzoq va dramatik qismlarida muhim sanaladi [2].

Ovozni tiniqlashtirish. Ovozning tiniqligi baxshining ijrosi davomida tinglovchilarning diqqatini jalb qilish uchun muhimdir. Tiniqlikni ta’minlash uchun ovoz mushaklarini chiniqtiruvchi mashqlar bajariladi. Masalan, “*mi-xo-na*” kabi har xil balandlikdagi tovushlarni o‘rganish va takrorlash orqali ovozning aniqligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, ovozni tiniqlashtirish uchun rezonansni rivojlantiruvchi mashqlar ham o‘tkaziladi [3].

Ovozni himoya qilish. Ovoz salomatligini saqlash va himoya qilish baxshi ijrochiligida asosiy omillardandir. Ovoz yo‘llarini haddan tashqari zo‘riqtirmaslik uchun dam olish rejimiga rioya qilish, sovuq ichimliklardan tiyilish va nam muhitda ishlash ovozni saqlab qolishda yordam beradi. Baxshilar ovozlarini muntazam ravishda nazorat qilib, foniatr mutaxassislar bilan maslahatlashib turishlari zarur [4].

Mashqlar va texnikalar. Baxshilarning ovozini rivojlantirish uchun kundalik mashqlar zarur. Masalan,

- diafragma nafas olish: Nafasni sekin olib, ovoz chiqarish vaqtida asta-sekin chiqarish. Bu texnika ovozni barqaror saqlashga yordam beradi;
- rezonans mashqlari: ovozni aniqlashtirish va kuchaytirish uchun “*umm*” va “*aaa*” tovushlarini har xil balandlikda qayta-qayta takrorlash;
- tovush diapazonini kengaytirish mashqlari: yuqori va past notalarni ijro etish orqali ovoz diapazonini kengaytirish.

Baxshilikda ovoz sozlashning ahamiyati.

Baxshilar ovozini sozlash ularning ijro mahoratini oshirish va milliy san’atni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu jarayon nafaqat texnik jihatdan, balki ijro mazmuni va hissiy ifodaviylikni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli, baxshilar ovoz texnikasini rivojlantirish bilan birga, uni madaniy meros sifatida saqlab qolish va kelajak avlodlarga etkazish mas’uliyatini ham o‘z zimmasiga oladilar [5, 6].

III. BAXSHILARNING OVOZ IMKONIYATLARI

Baxshilarning ovozi ularning ijrochilik san'atini belgilovchi asosiy omildir. Ushbu ovoz bir necha xususiyatlarga ega bo'lib, ularga nafaqat texnik jihatdan, balki ruhiy va hissiy ko'nikmalar ham katta ta'sir ko'rsatadi.

1. Baland ovoz diapazoni.

2. Nafasni boshqarish.

3. Ovozni tiniqlashtirish.

4. Emotsional yetkazish.

Amaliy misol.

Misol tariqasida, baxshi qahramonlarning dialoglarini ijro etayotganda turli ovoz ohanglarini qo'llaydi. Masalan, doston davomida qahramon "Alpomish" jasoratni ifoda etayotganida baland va kuchli ovozdan foydalanadi, "Barzangi" obrazida esa baland, ammo qo'polroq ohang ishlatiladi.

Quyida baxshilar ovoz diapazonining kengaytirish texnikalarini ko'rib chiqamiz:

1. Baland ovoz diapazoni.

Baxshilarning ovoz diapazoni keng bo'lib, ular past va baland notalarni bir xil tiniqlik va kuch bilan ijro eta olishi kerak. Masalan, baxshi dostonni ijro etayotganida voqealar dinamikasiga mos ravishda past tovushlardan baland tovushlarga o'tadi, bu esa tinglovchiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Ovoz diapazonini kengaytirish uchun maxsus vokal mashqlar amalga oshiriladi, masalan, "mi-xo-na" kabi tovushlarni turli balandliklarda qaytarish.

Past notalar (Barqaror ohang uchun). Bunda nota yozuvi quyidagicha:

Do - Re - Mi (Quyi oktavada)

Bu past notalar baxshilarning ovozini ishonchli boshlash va tiniqlikni saqlash uchun ishlatiladi.

Misol mashqi:

Do ---- (3 soniya ushlab turish)

Re ---- (3 soniya ushlab turish)

Mi ---- (3 soniya ushlab turish)

O'rta diapazon (Asosiy qism). Bunda nota yozuvi quyidagicha:

Mi - Fa - Sol (Markaziy oktavada)

Baxshilar ushbu diapazondan doston voqealarini jonlantirish uchun asosiy ohang sifatida foydalanadi.

Misol mashqi:

Mi ---- Fa ---- Sol ---- Fa ---- Mi ---- (Kechiktirmasdan ijro)

Baland notalar (Rezonans uchun). Bunda nota yozuvi quyidagicha:

Sol - La - Si - Do (Yuqori oktavada)

Ushbu notalar dostonning eng yuqori dramatik nuqtalarida ishlatiladi. Bu ovozning tiniqligini va kuchini ta'minlaydi.

Misol mashqi:

Sol ---- La ---- Si ---- Do ---- (Har bir notani 2 soniya davomida ushlab turish)

2. Nafasni boshqarish.

Baxshilarning nafas olish qobiliyati ularning ovozini uzoq vaqt davomida barqaror saqlashga imkon beradi. Nafasni boshqarish mashqlarida diafragma orqali chuqur nafas olish asosiy rol o'ynaydi. Masalan, "spiral nafas" texnikasi — nafasni asta-sekin to'ldirib va chiqarib, ovozni barqarorlashtiradi. Baxshilar ijro chog'ida nafas olishni diqqat bilan kuzatishlari kerak, chunki nafasning noto'g'ri boshqarilishi ovozga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mashq texnikasi:

- Diafragma nafas olish - nafasni sekin olib, qorin orqali to'ldirish va ovoz chiqarish vaqtida asta-sekin chiqarish. Har bir nafas olish mashqi kamida 10 soniya davom etishi kerak.

3. Ovozni tiniqlashtirish.

Ovozning tiniqligi va aniqligi baxshi ijrosining muhim jihatlaridan biridir. Tiniqlikni ta'minlash uchun rezonans mashqlari bajariladi, masalan, "umm" tovushini past va baland notalarda takrorlash. Bu nafaqat ovozni tiniqlashtiradi, balki ovoz mushaklarini chiniqtiradi.

"Umm" rezonans mashqi:

Umm ---- (3 soniya davomida past oktavada)

Umm ---- (3 soniya davomida baland oktavada)

4. Emotsional yetkazish.

Baxshilarning ovozi orqali ular doston voqealarining mazmunini va xarakterlarini aniq ifodalaydi. Ovoz orqali hissiyotlarni yetkazish mahorati maxsus amaliyot talab qiladi. Masalan, baxshi bir qahramonning g'azabini baland va qattiq ohangda, boshqa qahramonning qayg'usini esa past va mayin ohangda ifodalashga qodir bo'lishi kerak.

Misol:

- Jasoratni ifodalash: baland va kuchli ovoz.
- Qayg'uni ifodalash: past va yumshoq ohang.

Diagramma:

- Past notalar: ovoz mashqlari orqali barqaror ohang.
- O'rta diapazon: kundalik doston mashqlarida asosiy qism.

Baland notalar: maxsus rezonans texnikasi orqali.

IV. BAXSHILARNING OVOZ SALOMATLIGI

Ovoz salomatligi baxshilar ijrosi davomiyligini va ovozning tiniqligini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Quyida ovoz salomatligini saqlashga qaratilgan asosiy tavsiyalar keltiriladi:

1. To'g'ri parhez.

Ovozni sog'lom saqlashda oziq-ovqat va ichimliklar katta ahamiyatga ega. Baxshilar quyidagilarga rioya qilishlari zarur:

- Sovuq ichimliklardan voz kechish: bu tomoqni sovitib, ovozni zaiflashtirishi mumkin;
- Issiq choy, asal va o'simlik damlamalaridan foydalanish: bu ichimliklar tomoqni yumshatadi va ovozning tiniqligini oshiradi;
- Ziravorlar va achchiq ovqatlardan tiyilish: bu ovoz yo'llarini qo'zg'atib, salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. Dam olish rejimi.

Uzoq davom etadigan ijrolardan so'ng ovozga dam berish muhimdir. Baxshilar ovoz zo'riqligini kamaytirish uchun:

- Har kuni kamida 7-8 soat uyquda bo'lishlari kerak;
- Har bir uzoq ijrodan keyin 1-2 kun dam olishga e'tibor berishlari lozim.

3. Ovoz mashqlarini rejali bajarish.

Kunlik ovoz mashqlari ovozni chiniqtiradi va uning salomatligini ta'minlaydi. Mashqlarni haddan tashqari uzoq vaqt davomida bajarishdan saqlanish zarur.

4. Tibbiy ko'rik.

Baxshilar muntazam ravishda foniatr (ovozi bilan bog'liq muammolarni hal qiluvchi mutaxassis) ko'rigidan o'tishlari zarur. Bu ovoz yo'llarining sog'lomligini nazorat qilish va muammolarni erta aniqlashga yordam beradi.

5. Ovozni nam saqlash.

Ovozni haddan tashqari quritib yuboradigan muhitlardan saqlanish kerak. Namlik darajasini oshirish uchun xona ichida maxsus namlagichlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Baxshilarning ovoz salomatligini ta'minlash bo'yicha mazkur chora-tadbirlar ijro mahoratining davomiyligini oshirishga va tinglovchilarga yuqori sifatli ijro taqdim etishga xizmat qiladi.

V. AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY USULLAR

Baxshilik san'atida ovoz sozlash usullari ikkita asosiy yo'nalishga bo'linadi: an'anaviy va zamonaviy. Ushbu yo'nalishlar bir-birini to'ldiradi va baxshilarning ovoz mahoratini oshirishga xizmat qiladi [7].

1. An'anaviy usullar. An'anaviy usullar asosan ustoz-shogird an'anasi orqali uzatiladi. Baxshilar ovoz texnikasini o'z ustozlaridan o'rganib, tajribali ijrochilardan ilhom oladilar. Ushbu usullar o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Yoddan mashq qilish: dostonlar, qo'shiqlar va xalqona kuylarning matnini va ohangini yodlash orqali ovoz imkoniyatlarini rivojlantirish;
- Badiiy ifoda: qahramonlarning harakterini ovoz orqali tasvirlash;
- Jonli ijro: ovozning tabiiyligini saqlab qolish uchun jonli ijrolar orqali amaliy tajriba olttirish.

2. Zamonaviy usullar. Zamonaviy texnologiyalar va vokal pedagogikasi ovoz texnikasini yangi bosqichga olib chiqadi. Baxshilar ovozini yanada tiniq va sifatli qilish uchun quyidagilarni qo'llashadi:

- Ovoz yozuvlari: o'z ijrosini yozib, kamchiliklarni aniqlash va takomillashtirish;
- Vokal texnikasi darslari: maxsus mutaxassislar yordamida ovoz diapazonini kengaytirish;
- Texnologik vositalar: mikrofondan foydalanish orqali ovozning tiniqligini oshirish;
- Interaktiv dasturlar: ovoz mashqlari uchun yaratilgan mobil ilovalar va kompyuter dasturlari.

Zamonaviy va an'anaviy usullar uyg'unligi:

- Baxshi o'z dostonini avval yoddan (an'anaviy) mashq qiladi;
- Keyinchalik uni yozib olib (zamonaviy), nuqsonlarni aniqlaydi;
- Ovoz balandligini oshirish uchun rezonans mashqlarini bajaradi.

Diagramma:

- An'anaviy usullar: ustozdan o'rganish, yodlash va jonli ijro;
- Zamonaviy usullar: texnologiyalar, yozuvlar va vokal mashg'ulotlari.

VI.XULOSA

Mazkur maqola baxshilar ovozini sozlashning barcha jihatlarini keng yoritib beradi. Baxshilarning ovozi xalq san'atining yuragi hisoblanib, uning tiniqligi va ifodaviyligi san'atning sifati va tinglovchilarga ta'sirini belgilaydi. Ushbu maqolada ovozni rivojlantirishning texnik jihatlarini, nafasni boshqarish mashqlari, hissiy ifodani oshirish usullari va ovoz salomatligini ta'minlash choralariga alohida e'tibor qaratilgan.

Baxshilar ovozini sozlash texnikalari an'anaviy va zamonaviy usullarning uyg'unligi orqali boyitiladi. Ustoz-shogird an'analari asosidagi tajriba zamonaviy texnologiyalar bilan qo'shib olib borilganda, ovoz imkoniyatlarini kengaytirish va sifatni oshirish imkoniyati oshadi. Shu sababli, baxshilar nafaqat o'z san'ati orqali, balki ovoz orqali ham milliy qadriyatlarimizni saqlash va kelajak avlodlarga etkazish vazifasini bajaradilar.

Ovoz salomatligini saqlash, texnik mashqlarni muntazam ravishda bajarish va ovozning hissiy ifodaviyligini rivojlantirish baxshi ijodining ajralmas qismidir. Ushbu jihatlar milliy baxshilik san'atini saqlash va uni yangi bosqichlarga olib chiqishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Xolmatov, Sh. (2007). Baxshilik san'ati va uning rivoji. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimov, A. (2019). Ovoz pedagogikasi asoslari. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
3. Ismoilov, B. (2021). Milliy doston ijrochiligi: An'analar va innovatsiyalar. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
4. Umarov, N. (2015). Vokal texnikasi va ovoz mashqlari. Buxoro: Nurli nashriyot.
5. Rasulova, D. (2020). "Baxshilik san'atida ovozning ahamiyati." San'atshunoslik jurnali, 34(2), 45-53.
6. Tojiboev, M. (2018). O'zbekiston baxshilari ijodi. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
7. Nazarov, X. (2020). "Baxshilikda texnik mashqlar va ovoz sozlash." O'zbekiston musiqa san'ati jurnali, 12(3), 78-85.
8. Pirmatova N. XONANDALIK VA HOFIZLIK MAHORATI //Art and Design: Social Science. – 2024. – T. 4. – №. 06. – C. 24-27.
9. Pirmatova N. PROBLEMS OF VOICE ADJUSTMENT IN MAQOM SINGING EDUCATION //Archive of Conferences. – 2021. – T. 22. – №. 1. – C. 39-43.